

A Helikon szociológiájához

Mi volt valójában a marosvécsi Helikon? Irodalmi mozgalom? irányzat? csoportosulás? Az 1926 és 1944 között minden nyáron összejülő írótalálkozóknak sajátos szociológiai jellege volt, s ha majd egyszer elkészül a Helikon története, annak, aki e történet megírására vállalkozik, ezzel a szociológiai jelleggel is számot kell vetnie. Az irodalmi mozgalom erősebb szervezettséget követel, közös ideológiát és esztétikát, mozgalmi fellépést. A huszadik század irodalmában az avantgarde áramlatok alakították ki a maguk jellegzetes mozgalmi szerkezetét: a francia és román szürrealisták, a német expresszionisták, a magyar aktivisták és az orosz futuristák. Ha a mozgalom fogalmát a közös ideológia és a kialakult szervezet révén határozhatjuk meg, az irányzat fogalmát leginkább irodalomtörténeti kritériumok alapján kell megközelítenünk. Az irodalmi irányzatok közös teóriából indultak, s a közös módszer, poétika és stílus szabta meg jellegüket. Ilyen irányzatot jelentett a szimbolizmus vagy az impresszionizmus, és ilyen irányzatok öltöttek alakot a nemzetközi avantgarde áramlatok nemzeti kultúrák szerint szerveződő mozgalmaiban, például a francia, a spanyol, a cseh, a lengyel, a magyar, a szerb, a román szürrealizmusban. Mozgalom és irányzat semmiképpen sem téveszthető össze, időnként mégis találkozott, részben fedte egyik a másikat.

A marosvécsi Helikont, ha szabatosan használjuk az irodalomszociológia fogalmait, nem lehet sem mozgalomnak, sem irányzatnak tekinteni. Résztvevőit nem fűzte össze közös ideológia; a konzervatívizmust, a polgári radikalizmust és a népi demokratizmust, gondolom, nem lehet közös nevezőre hozni. Hiányzott a szervezet, hiszen a marosvécsi írótalálkozó nem dolgozott ki alapokmányt, ügyrendi szabályzatot, egyetlen szervező ereje a közös ügy és a közös felelősség volt, egyetlen „tagsági igazolvány” Kemény János minden nyáron elküldött baráti meghívó levele. De nem fűzte össze a helikonistákat a közös irodalmi teória, poétika és stílus sem; a későromantika, a szimbolizmus, a realizmus és az avantgarde törekvések békésen megfértek a vécsi hársak alatt. Talán leghelyesebb a helikoni írók gyülekezetét *íróközösségnek* tekintenünk, ahogyan ők is nevezték önmagukat. A közösségnek mint szociológiai fogalomnak abban az értelmében, amelyet még a klasszikus szociológus, Ferdinand Tönnies fogalmazott meg *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) című alapvető munkájában. A német tudós szerint a közösség olyan embercsoport, amely viszonylag kevés tagból áll, de ezek világosan meghatározottak, kölcsönösen jól ismerik egymást, szerepük állandó, gyakran és közvetlenül érintkeznek, szolidárisak egymás iránt, kialakítják a társas lét hagyományait. Ebben az értelemben volt szabad és kötetlen írói közösség a marosvécsi várban találkozó romániai magyar írók gyülekezete.

Szabad és kötetlen együttműködésre szólított fel a híres „alapító okirat”, Kemény János 1926. június 17-i meghívója is: „Ennek a vécsi találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és a jövő lehetőségeiről.” Az összehívott író társaság majdnem kétévtizedes története során megmaradt annak a kötetlen munkaközösségnek, aminek alapítói képzelték. A Helikon nem is lehetett volna szervezett testület, egyesület vagy mozgalom. Az 1918 telén született romániai magyar irodalom különféle mozgalmak és irányzatok hívtak életre; ezek nemcsak élesen különböztek egymástól, hanem gyakran vitatkoztak is. A polgári demokrácia hívei éppúgy jelen voltak a születő irodalomban, mint a Szekfű Gyula nézetein iskolázott konzervatív reformerek, vagy azok a fiatal népi származású írók, akik Ady, Móricz és Szabó Dezso vonzásában keresték útjukat. A különféle áramlatok sorra tettek kísérletet arra, hogy kialakítsák a maguk irodalmi intézményeit: könyvkiadót és folyóiratot. A kisebbségi lét körülményei között, a szellemi élet állandó vajúadásának állapotában azonban nem sikerült, nem sikerülhetett életerős intézményeket létrehozni. Rendre buktak meg az egymással versengő mozgalmak és csoportosulások. Így született meg és halt el a *Magyar Szó*, a *Genius*, a *Napkelet*, a *Periszkóp*, a *Zord Idő*: valamennyi a „hőskor” vakmerő és izgalmas folyóiratkísérlete. A húszas évek közepe mozgalmi kísérletek bölcsője és temetője volt, a fellángolást gyorsan követte a tüzek kialakása. Az erőknek, amint hamarosan nyilvánvalóvá vált, össze kellett fogniuk.

Az idő összefogást sürgetett, az erők egyesítését a közös felelősség alapján, az érdekek bölcs egyeztetését, mondjuk: irodalompolitikai „koalíciót”. Csak ezen a

„koalíciós“ alapon lehetett biztos könyvkiadást és tartós folyóiratot teremteni. Kádár Imre már a *Napkeletben* (1920. 65—70.) ezt a „koalíciót“ sürgette, midőn arra hívott fel, hogy a romániai magyar irodalomnak „pártokon felül“ kell a „szellem uralmáért“ küzdenie. És Paál Árpád is a régi erdélyi hagyományokra: az érdekek bölcs egyeztetésére, az eszmék szabadságára, a népek közötti megértésre figyelmeztetett ugyancsak a *Napkelet* hasábjain (1920. 1—3.). Terveik, elképzeléseik jó néhány év múlva valósulhattak meg a vécsi vár falai között, a Helikon irodalmi „koalíciójában“. A nyári összzejövetel, a baráti társaság senkit sem kötelezett arra, hogy feladja elveit. Ebben a tekintetben szerencsés volt a színhely is, és szerencsés a házigazda személye. Hiszen Kemény János maga volt a barátság, a tapintat, a jóakarát és a derű. És azok, akik tisztének ellátásában segítségére voltak, ugyancsak védtek és óvták a találkozók jó légkörét. Ezt a légkört Bánffy Miklós nagyvilági modora, Kós Károly tüzes vitázó kedve, Áprily Lajos csendes igényessége, Tamási Áron fiatalos humora és Kuncz Aladár diplomáciai hajlékonysága alakította ki. A baráti légkört, a kötetlen beszélgetésekben alakot öltő szabad vitaszellemet idézték fel a marosvécsi találkozókra emlékező írások, például Tamási Áron önéletrajza: a *Vad-rózsa ága* is.

Szükség volt a diplomáciára és a kölcsönös jóakaratra (esetleg engedményeknek), hiszen a Helikon valójában *heterogén* társulás volt, amelyben — ha nem is egészen békésen, minthogy időnként parázs viták fűtötték a találkozóik légkörét — megért a konzervatív Bánffy Miklós, Reményik Sándor, Kovács Dezső, a reformista Makkai Sándor, Tavasz Sándor, a polgári liberális Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Molter Károly, Tabéry Géza, a jakobinus Szentimrei Jenő, Szántó György, Kádár Imre, a népi irányzatot képviselő Kós Károly, Tamási Áron, Kacsó Sándor. Megérttek, összefogtak és együttműködésre vállalkoztak a különféle irányok hívei, általában azok, akik a romániai magyar középrétegek üzenetét tolmácsolták. (A jövőendő kutatásnak e középrétegek társadalmi súlyát és művelődési szerepét is fel kell majd mérnie!) Érezték, hogy össze kell fogniuk, tudatában voltak a közös felelősségnek, amit a nemzetiségi irodalom, távolosabban a nemzetiségi közművelődés ügye iránt kellett vállalniuk. A véleménykülönbségek és időnként a nehéz viták ellenére is sikerült kialakítaniuk a közös munka lehetőségét. Ahogy Kuncz Aladár, a helikoni gondolat egyik kezdeményezője és védelmezője hangoztatta: „egy írói nemzedék legkülönbözőbb gondolkodású tagjai megtalálták benne a közös akció egységessítő eszméjét.“ Valódi „koalíció“ született, Babits Mihály szép kifejezésével: „irodalmi plein-air parlament“, amely szabad véleménynyilvánítást engedett tagjainak. A marosvécsi Helikon tisztelte a parlamentarizmus iratlan szabályait.

A marosvécsi Helikon irányzatok, esztétikák és ideológiák gyűjtőmedencéje volt. S mint irodalmi parlamentnek szabadelvű irányt kellett követnie. Ezt a szabadelvűséget nemcsak a Helikon keretében fellépő különféle irányzatok békés együttműködése követelte meg, hanem azoknak a középrétegeknek a gondolkodása is, amelyet a helikoni irodalom képviselt. A marosvécsi Helikon a polgári humanizmus szabadelvű otthonaként dolgozott, a román nemzettel megértő együttműködésre törekedett, ezért nem támogatta azokat a konzervatív nacionalista törekvéseket sem, amelyeket a romániai magyar nagybirtokos-nagytőkés csoportok képviseltek, vagy a nagyrészt befolyásuk alatt működő Magyar Párt hangoztatott. A romániai magyar jobboldal és a marosvécsi íróközösség között napirenden voltak a nézeteltérések, a viták. Ligeti Ernő feljegyzései (*Súly alatt a pálma*) és Kacsó Sándor emlékezései (*Virág alatt, iszap fölött*) számos esetet jegyeztek fel a Helikon és a Magyar Párt vitáinak, küzdelmeinek történetéből. György Lajos, akinek kritikai szempontjai lényegében a konzervatív körök igényeit fejezték ki, nyomban az első vécsi találkozói után hangot adott annak az aggodalmának, hogy a Helikonban a progresszív radikálisok vették át a vezető szerepet, s az íróközösség tevékenységét az ő ideológiájuk fogja majd meghatározni. Valóban, a marosvécsi Helikon, legalábbis kezdetben, a haladás táborát erősítette, s csak később, a harmincas években, már az „erdélyiség fordulója“ után adta részben fel eredeti progresszív törekvéseit. Ekkor más közösségek, csoportosulások és mozgalmak vették át a vezető szerepet: mindenekelőtt a népfrontos irányba fordult *Korunk*, illetve a radikalizálódó ifjúság fórumai: az *Új Arcvonal*, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Enciklopédia* és a *Vásárhelyi Találkozó*.

Az irodalmi parlament „koalíciós“ elve szabta meg a Helikon irodalomközpontú gondolkodását, azt, hogy a marosvécsi találkozók fókuszába az irodalom ügye került. És minthogy a szervezők és vezetők a helikoni parlamentben résztvevő irányzatok egyikét sem kívánták sérteni, az irodalmat elsősorban esztétikai produktumként értelmezték. A Helikon az irodalom fogalmában találta meg az egységessítő erőt. Az egymással versengő, egymással vitába szálló társadalmi és ideológiai erők *akkor* valóban nem egyezhettek ki másként, mint az irodalom közös ügyének szolgálatában. Már az 1926-os első találkozó leszögezte, hogy az irodalomközpontúság elve

voltaképpen az idők követelménye volt. „A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték át tevékenységük súlypontját. A népevelés, az irodalom és a művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, melyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal” — hangzottak az első helikoni határozat szavai. Hasonló gondolatokat fejtett ki Kuncz Aladár *Erdély az én hazám* című vallomások hangú tanulmánya, amelyet akár az 1928-ban indult *Erdélyi Helikon* szerkesztői programjának is tekinthetünk: „nem szabad mást — jelentette ki a folyóirat legendás szerkesztője —, csak az irodalmi és művészi szempontokat tekintetbe venni, [...] amikor az elárult, háborútól és forradalmaktól kisajátított szabad irodalmi szellem visszahódításáról van szó, alacsony szempont volna nézni irodalmi megítéléseknél, hogy ki milyen politikát vagy vallást követ, ki milyen világnézet szerint látja megoldhatónak a szociális bajokat.” Ugyanezeket az elveket hangoztatta Kuncz Aladár 1927-ben az *Ellenzék* hasábjain (1927. május 2.) és 1928-ban a budapesti *Literatúrának* adott nyilatkozatában (1928. 16—18.). A politikai és világnézeti türelem a történelmi feltételekből következett, s e türelemnek az irodalomközpontúság elvében kellett kifejeződnie.

A Helikon kényeszerű liberalizmusa mégsem volt szerencsés. A türelem és a megértés később elejét vette az elvi és esztétikai vitáknak, az irodalmi bírálatra pedig kifejezetlen lefegyverzőleg hatott. Ezért volt szükséges, sőt nélkülözhetetlen az az állandó és elvi kritika, amelyben Gaál Gábor és a *Korunk* részesítette a helikoni irodalmat, a helikonisták világnézetét. A *Korunk* marxista korrekciót adott, és ennek a korrekciónak hasznos következményei voltak Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Molter Károly, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, Balázs Ferenc, Bözödi György, Asztalos István és mások írói fejlődésében, világképének átalakulásában. A *Korunk* kritikai gyakorlata polarizálta a helikonisták táborát, nagyban segítve, hogy a helikoni táborban még a harmincas évek kedvezőtlen körülményei közepette is haladó szellemű vállalkozások, igaz művészi értékek szülessenek.

A Helikon „koalíciós” jellegét, a különböző irányzatok és mozgalmak „kiegyezését” tette lehetővé a marosvécsi íróközösség „ideológiája”: a transzilvanizmus, amely a történeti Erdély szabadelvű hagyományait ápolta és az egyváltó népek: románok, magyarok, németek közeledését kívánta segíteni. A transzilvanista gondolat éppúgy az egymással küzdő erők ideiglenes egyensúlyából jött létre, mint a helikoni társulás. Erre utalt már Tabéry Géza is az 1930-ban kiadott *Emlékkönyv* lapjain: „Ami Nagyváradon kicsinyben és kurta lélegzettel a *Magyar Szó* után a *Tavaszi* életre hívásában üzleti versengés volt, az a szélesebb alapokon kifejlődött kolozsvári folyóiratok és napilapok megteremtésében a két felfogás, a radikalizmus és konzervativizmus féltékenységében nyilatkozott meg. És ha e két egymással szemben álló erő pillanatnyilag morzsolta egymást, ha a kezdet éveinek zűrzavaros gyűrűközésein az akkor áldatlanok hitt irodalmi és világnézeti heveskedések nem egy ízben hányták-vetették erdélyi írók egzisztenciáját, hogyha e küzdelemben sok jobbra hivatott erő pocsékolódott is, minden szenvedélyességével, mégis ez a küzdelem volt természetesen útja annak, hogy az erdélyi írók évekként később megtalálták hivatásuk nyugvópontját, az erdélyi gondolatot.” (*Két kor küszöbén*. Bukarest, 1970. 272.)

Az „erdélyi gondolat” valóban „nyugvópont” lett, amelyben több — egymással ellentétes — irányzat és esztétika találkozhatott. A transzilvanizmus persze inkább eszmei keretet jelentett, mint kialakult és átfogó ideológiát. Eszmei keretet, amelybe, mint említettük, sokféle elképzelés és törekvés belefért: Makkai Sándor reformkonzervativizmusa. Kuncz Aladár európai igényű liberalizmusa, Ligeti Ernő polgári radikális gondolkodása, Tompa László hagyományörzése, Kós Károly, Tamási Áron és Kacsó Sándor népi radikalizmusa. „Koalíciós” elvnek, egyesítő és közelítő gondolatnak bevált, és sikerrel vállalt szerepet a román nemzeti kultúra és a magyar nemzetiségi művelődés közti kapcsolatok megteremtésében is. Ezeket a kapcsolatokat a helikoni találkozók és a helikoni írók mindig szorgalmazták; bizonyítéka az egy fél évszázada útjára indított *Erdélyi Helikon* tizenhét évfolyama, amely a legjobb román költőket, írókat és művészeket mutatta be olvasóinak. A transzilvanista eszmények azonban végül is illúzióknak bizonyultak, az élet túlhaladt rajtuk, „jelszóból mítoszszá” váltak — ahogy Szemlér Ferenc fogalmazta meg 1937-ben, a kibontakozó vita idején.

A marosvécsi Helikon végül is a kor szülötte volt, létét, ideológiáját és munkásságát a történelmi helyzet szabta meg. És irodalomszociológiai jellege: a szabad és kötetlen íróközösség korántsem általános csoportalakzata is a különleges történelmi viszonyoknak volt köszönhető. Egyszeri alakzat volt, könnyen bomló, labilis, mint a ritka vegyületek. Tevékenységének nemcsak irodalomtörténeti súlya van, hanem irodalomszociológiai tanulsága is.